

TERAKKİ-İ MUHADDERÂT VE HANIMLARA MAHSUS GAZETE'DE ÖTEKİ YA DA ROL MODEL: AVRUPALI VE AMERİKALI KADINLAR

THE OTHER OR ROLE MODEL IN *TERAKKİ-İ MUHADDERÂT* AND *HANIMLARA MAHSUS GAZETE*: EUROPEAN AND AMERICAN WOMEN

Öz

Osmanlı Dönemi'nde yayımlanan kadın dergilerinden *Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete*, Avrupalı kadın imgesinden hareketle ideal bir kadın modeli sunmaktadırlar. Ancak birtakım dinî, kültürel veya konjonktürel endişeler, söz konusu modelin sınırları konusunda tereddütler oluşmasına yol açmaktadır. Öte yandan her iki dergideki mukayeseler aracılığıyla aslında Müslüman Osmanlı kadınının nasıl olması gerektiğine dair detaylı tasvirler çizilmektedir.

Bu makalede Meşrutiyet öncesi kadın dergilerinden *Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete*'deki Avrupa ve Amerikalı kadınlara dair 'eleştirel vurgular', 'yüceltici yorumlar' ve 'yadırganan pratikler' örneklem olarak seçilen metinlerdeki söylemler aracılığıyla irdelenecektir. Makalede, *Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete*'deki Batı'yla ilgili yapılan kıyaslamalarda ideolojik, iktisadi, kültürel, sosyolojik ve dinî saiklerin etkili olduğu tezi savunulacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iktisat ve eğitim alanlarında Avrupa ve Amerika'dan geri kaldığını iddia eden ve medeniyet söylemini ön plana çıkaran yazarların görüşleri devrin hâkim paradigmaları kapsamında detaylı bir biçimde açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Medeniyeti, Stereotip, Eğitim, İktisat, Medeni Haklar, Moda.

Abstract

Terakki-i Muhadderât and Hanımlara Mahsus Gazete present a model based on the image of the European woman, but some religious, cultural or cyclical concerns cause hesitations about the boundaries of the model in question. On the other hand, detailed descriptions of how a Muslim Ottoman woman should be are drawn through comparisons in both magazines. In this article, 'critical emphasises', 'glorifying comments' and 'offensive practices' relating to European and American women in *Terakki-i Muhadderât and Hanımlara Mahsus Gazete* from women's magazines of pre-Constitutional Era will be examined through the discourses in the texts selected as the reference. In the article, it will be defended the thesis in which ideological, economic, cultural and religious reasons are effective for comparisons made about west in these two journals. In addition, it will be argued that many of the authors who claim to be behind Europe and America in the fields of economics and education and who emphasize the discourse of civilization are in alliance.

Keywords: European Civilization, Stereotype, Education, Economics, Civil Rights, Fashion.

Beyhan KANTER

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-9848-022X

E-mail: beyhankanter@gmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 01.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2021

Kaynak Gösterim / Citation:

Kanter, Beyhan (2021). "Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete'de Öteki ya da Rol Model: Avrupalı ve Amerikalı Kadınlar", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 13/26, 029-056.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.496>

Extended Summary

In the evaluations of Ottoman and European civilizations about each other, there are deep-rooted stereotypes and critical approaches that develop within the framework of political, cultural and religious orientations and reflect the desire to be powerful. The fact that the basic paradigms and arguments of modernization which opened the doors of a new life order to the Ottoman Empire through social, political, cultural and economic content are from Western origin has caused the West to be centered especially in sociological evaluations and comparisons which are made within this framework. In this context, while Europe had the critical and condescending judgments that imprisoned the Ottomans in exotic and cliché discourses and reflecting that Ottoman women were held in captivity the Ottomans also had negative provisions relating to Europe. The stereotypical reactions of both civilizations take place in the copyright and translated articles in Ottoman women’s magazines especially through emphasis on superiority and comparative approaches.

In the Ottoman Period, in *Terakki-i Muhadderât* which was one of the pre-Constitutional women’s magazines and *Hanımlara Mahsus Gazete* which had the longest-duration of women’s magazine, it is seen that European and American women are privileged as a general tendency on the grounds that they are educated and skilled, and they are stereotyped as “the other” in terms of their free behavior and dress. In addition, in the comparisons made among Europe, America and the Ottoman Empire, it is tried to develop a superiority construct over a “glorious and deep-rooted past” by giving examples from European and Islamic history. However, on the one hand, almost all the authors of both journals agree that Europe had made progress moves that would shape the world. The information related to the European model education system is given as the fact that Europe made progress and it was considered the center of civilization was associated with education and industry moves. In this context, the emphasis on educated and conscious women come to the forefront in comparisons relating to women. As a matter of fact, an ideal vision of the future is created as the current situation of Ottoman

women, the legal struggles of European women, their positions in social and political life, their working fields and rates, their literacy status are compared over past and present. It is emphasized how a Muslim woman should be by starting from Western woman typology.

The most attractive issues relating to Europeans in the newspapers are the efforts to correct Europeans' wrong and prejudiced perceptions and idle thoughts about Ottoman women and persuade them. Women authors and readers write harsh articles criticizing Europe's condescending, insulting or stereotyping approaches and claiming that Europe's perception of Muslim women is incompatible with reality. On the other hand, while detailed sections about the daily lives of European and American women are presented in the press of the period, the fact that the events that can be considered "strange" in the Ottoman society are included is meant to draw the reader's attention to extraordinary and interesting events and to promote the daily life practices of the different cultures. Especially, ordinary events such as murders, suicides and thefts quoted from the European press are featured in *Terakki-i Muhadderât*, while European women's eating-drinking, traveling, entertainment, reading-writing practices, cultural and artistic activities are emphasized in *Hanımlara Mahsus Gazete*.

While Europe is determined in the Ottoman press, the civil rights demands of European women and the rights that they obtained are frequently brought to the agenda. The fact that women are not legally equal with men is one of the issues that are constantly discussed in the context of the religion of Islam and the practices and struggles in Europe. Conflicting thoughts on this subject especially reflect the mental tensions or religious and social reservations of the intellectuals of the pre-Constitutional Monarchy. In this context, although the expansion of the boundaries of women's civil rights in Europe are generally negative in the first period press, more moderate approaches are displayed over time. It is stated that American women are completely opposed to European women in terms of education and training, as well it is argued that women in America live a more comfortable life, and America's civilizational moves regarding

women and women’s struggles for equality with men are excessively evaluated.

In the *Terakki-i Muhadderât* and *Hanımlara Mahsus Gazete*, if it is wanted to be like European, the issue of learning science and ingenuity is insistently emphasized, and especially “European fashion enthusiast” women are criticized by giving examples from the simplicity of European women. As a matter of fact, it is claimed that women in England and France go out to the streets in plain clothes but when Muslim women go out to the streets, they excessively prink up, they dress as if they are going to a ball, and they spend a lot of money on clothes. In addition, it is constantly repeated that European women are more economical than Ottoman women, avoid extravagance and do not hand over the management of their households to housekeepers.

Terakki-i Muhadderât and *Hanımlara Mahsus Gazete* present a model based on the image of the European woman, but some religious, cultural or cyclical concerns cause hesitations about the boundaries of the model in question. On the other hand, detailed descriptions of how a Muslim Ottoman woman should be are drawn through comparisons in both magazines.

In this article, ‘critical emphases’ ‘glorifying comments’ and ‘offensive practices’ relating to European and American women in *Terakki-i Muhadderât* and *Hanımlara Mahsus Gazete* from women’s magazines of pre-Constitutional Era will be examined through the discourses in the texts selected as the reference. In the article, it will be defended the thesis of which ideological, economic, cultural and religious reasons are effective for comparisons made about west in these two journals. In addition, it will be argued that many of the authors who claim to be behind Europe and America in the fields of economics and education and who emphasize the discourse of civilization are in alliance.

Giriş

Sosyal, siyasi, kültürel ve iktisadi içeriğiyle Osmanlı Devleti'ne yeni bir hayat nizamının kapılarını aralayan modernleşmenin temel paradigma ve argümanlarının Batı kaynaklı olması, özellikle sosyolojik değerlendirmelerde Batı'nın merkeze alınması ve mukayeselerin bu ekseninde yapılması sonucunu doğurmaktadır. Batı ile kültürel karşılaşmaların/etkileşimlerin yoğunlaşması neticesinde kitap tercümelerinin yapılması, Avrupa'ya giden devlet görevlilerinin, seyyahların gözlemlerini "şaşıklıkla" ve "heyecanla" aktarmaları, gördüklerini uygulamaya çalışmaları ve yabancı basının yakından takip edilmeye başlanması, Avrupa hayatına dair hemen her türlü bilginin ve gündelik hayat pratiğinin Osmanlı okuryazar çevresince bilinmesini mümkün kılar. Avrupa ve Osmanlı arasındaki mukayeselerde, kadınların sosyal ve siyasi yapıdaki konumları, gündelik hayat pratikleri, eğitim durumları ve iktisadi faaliyetleri ile ilgili konular da sürekli güncelliğini korur. Osmanlı basınında yapılan mukayeseler, her iki medeniyete dair egzotik, stereotipik, ötekileştirici, distopik veya yüceltici olarak nitelenebilecek tasvir ve tespitler içermektedir.

Osmanlı basınında Batı medeniyeti ilgili bilgiler verilirken iktisat ve eğitim gibi alanlarda söz konusu ülkelerin ilerleme hamlelerinin, üstünlüklerinin vurgulanmasının yanı sıra dinî ve ideolojik yönelimlere göre -kimi zaman çelişkili, kararsız ve muğlak- yorumların yapılması, kültürel ve örfi endişeleri barındırır. Bu çerçevede medeniyetin asıl kaynağının Araplar olduğunu iddia eden muhafazakâr görüşlerle birlikte Avrupalıların her şeyi daha önce düşündüklerini ve medeniyetin merkezi olduklarını savunan Batıcı fikirlere de tesadüf edilmektedir. İslam medeniyetini ilmin ve bilimin merkezi olarak gören, İslam'ın kadınlara verdiği hakları Avrupa medeniyetine duyurmaya/ispatlamaya çalışan ya da Avrupa medeniyetinin gelişmişliğini kabul eden yazarlar çoğu zaman aynı dergilerde fikirlerini paylaştıkları gibi Avrupa ve İslam medeniyetinin geçmişteki kuruculukları ve mevcut durumları hakkında polemiklere de girişirler. Avrupa'dan özellikle sanayi ve tahsil alanlarında geri kalındığını açığa vuran vurgulardaki gecikmişlik tespiti, "yalnızca kronolojik bir uyumsuzluk değil, ontolojik bir bölünme" (Shayegan, 2007: 14) olarak da yansır dönem basınına. Bu

bölünmüşlüğü yol açtığı sosyolojik kırılmalar ve kültürel sıkışmışlık hissi, devrin aydınlarının zihinlerini sürekli meşgul eder.

Bu makaleye konu olan *Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete*, Avrupalı kadın imgesinden hareketle Osmanlı toplumu için bir model sunmaktadır; ancak dinî, kültürel veya konjonktürel endişeler, söz konusu modelliğin sınırları konusunda tereddütler/kararsızlıklar oluşmasına yol açmaktadır. Zira “Türk modernleşmesinde, kadınlara bir yandan Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilmiş, diğer yandan da bu rolün sınırları erkekler tarafından çizilmiştir” (Berktay, 2006: 106). Söz konusu dergilerde Avrupa modeli eğitim sistemine ilişkin detaylı açıklamalar yapılmakla birlikte Osmanlı kadınlarının mevcut durumu, Avrupalı kadınların hukuksal mücadeleleri, sosyal ve siyasi hayattaki konumları, çalışma sahaları ve oranları, okuryazarlık durumları, geçmiş ve şimdi üzerinden kıyaslanarak kadınlar için ideal bir gelecek tasavvuru oluşturulur. Söz gelimi her iki gazetede de medeniyetin birincil esasının okuyup yazmak olduğu, Avrupalı kadınların en basit gündelik hesapları dahi yapabildikleri, Osmanlı kadınlarının ise bu tür bilgilere malik olmadıkları ve bu tür bilgileri ihtiyaç olarak görmedikleri iddia edilerek geleceğin inşası ile kadınların mevcut durumlarının geliştirilmesi arasında koşutluk kurulur.

Rol Model mi “Garip” mi?: Batılı Kadınların Gündelik Hayalları

Osmanlı basınında, Avrupa gazetelerinden, İstanbul’da yayın yapan yabancı menşeli gazetelerden haberler, makaleler tercüme edilir ve ‘öteki medeniyet’lerin gündelik hayatları kimi zaman yorumlarla/tespitlerle kimi zaman doğrudan iktibaslarla okurlara iletilerek kültürel, iktisadi ve sosyolojik farklılıklar yansıtılır. Mesela Osmanlı’da düğün masraflarının Avrupa’dakilere göre çok daha fazla olması âdet ve örflerin yaptırımları üzerinden örneklendirilerek bu tür yaptırımların kaldırılmaya çalışılmasının tavsiye edilmesi, iktisadi bir bilinç oluşturmaya yönelik bir tavrı barındırır.

Öte yandan Osmanlı basınında Batılı kadınların gündelik hayat pratikleri ile ilgili spekülasyon ve egzotik olarak yorumlanabilecek haberlere ve “garâib-i ahvâl”e yer verilmesi, tam anlamıyla bilinmeyen

ve merak uyandıran medeniyetlere ilişkin ilginç ve gizemli tasavvurların oluşmasına yol açar. *Terakki-i Muhadderât*'ta (13 Temmuz 1285), Transilvanya'da yılda bir kez "kız panayırı" kurulduğu, bu panayıra etraf köylerde yaşayan babaların kızlarını ve çeyizlerini yanlarına alarak geldikleri ve kızlarına burada eş aradıkları "havadis" kısmında verilen ilginç haberler arasındadır.

Hanımlara Mahsus Gazete'de yayımlanan "Kızların Zamân-ı Tahsili" (31 Ağustos 1311) başlıklı bir yazıda Avrupa ve Amerika'nın en zengin ailelerinin çocuklarına güzel terbiye vermek ve çocukların şımartılmasının önüne geçmek amacıyla kahvaltıda kuru ekmekten başka bir şey vermediklerinin, çocukların fazla uyumalarına müsaade etmediklerinin eleştirel bir bakışla değil âdeta örnek alınması gereken bir eğitim anlayışı olarak yazılması "zihin bulanıklığı"nı yansıtmaktadır. Çocuk terbiyesinin yanı sıra Avrupa ve Amerika'daki kadınların sosyal hayatları ile ilgili de merak uyandırıcı, ilginç tasvir ve yorumlar yapılmaktadır. Söz gelimi *Hanımlara Mahsus Gazete*'de (24 Ağustos 1311), New York'ta kadınların evlerinin damında misafir kabul etmeleri ve damlarına çiçek ekmeleri oldukça 'acayip' bir durum olarak değerlendirilir ve şaşkınlıkla karşılanır. San Francisco'nun zengin ailelerine mensup genç bir kızın verdiği ziyafete davetlilerin çocuk kıyafetleri ile gelmelerini söylemesi ve yemek masasına emzik konulması, yine bir başka varlıklı kadının Chicago'da bir lokantada verdiği davette, ortamın ördeklerle, kazlarla, koyunlarla dolu olması, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de "Amerika'da Garip Ziyâfetler" (22 Eylül 1321) başlığı altında "Amerikalılara mahsus bir garibe" olarak anlatılır. Yabancı basından alınan ve pek fazla yorum yapılmadan verilen haberlerin yanı sıra Türk kadınlarının Avrupalı kadınlardan üstün olduğunu sezdirecek ya da Avrupalı kadınları rol model gösterecek haberler aktarılırken övücü ya da eleştirel yorumlara ağırlık verilir. Mesela *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Ali Muzaffer imzasıyla yayımlanan "Avrupa Nisvânı ve Kırlangıçlar" başlıklı bir yazıda, Avrupalı kadınların şapkalarını süslemek için kırlangıç tüyü kullandıkları ve bu nedenle Paris'teki hayvanları koruma cemiyetinin teşebbüsüyle moda mağazalarının kontrol altında tutulduğu anlatılır. Avrupa'da giderek yaygınlaştığı iddia edilen bu âdete karşılık Şark memleketlerinde

ve özellikle Osmanlı’da “kırlangıçlara nazar-ı hürmet ile bakılması ve kırlangıç itlâfının mesmu’ bile olmaması” (26 Şubat 1319: 1170) takdire şayan bir durum olarak övülür.

Terakki-i Muhadderât ve Hanımlara Mahsus Gazete’de Avrupalı ve Amerikalı kadınların gündelik hayatlarına dair kesitler sunulurken Osmanlı toplumunda “garip” olarak karşılanabilecek olaylara yer verilmesi, sıra dışı olayların okur nezdinde dikkat çekmesinin yanı sıra farklı kültürlerin gündelik hayat pratiklerini tanıtmaya yöneliktir. “Hayat-ı Nisvân Amerika Kadınlarında Binicilik” (13 Teşrinisani 1319) başlıklı yazıda Amerika’da kadınların dünyadaki bütün kadınlardan daha fazla ata binmeye meraklı oldukları, talim ve terbiye konusunda Avrupalı kadınlara muhalif oldukları, New York caddelerinde her gün birçok kadının atını dörtnala koşturduğu, Avrupalı kadınlar gibi ata yan değil erkekler gibi bindikleri, hatta at yarışlarına katıldıkları aktarılır. Avrupa gazetelerinden alıntılanarak verilen bu tür haberlerle ‘öteki’ olarak kodlanan uzak bir medeniyete dair egzotik bakış yansıtıldığı gibi Avrupa ve Amerika arasındaki kültürel ve sosyolojik farklara da dikkat çekilir.

Kadınların sosyal faaliyetleri, kadın işçilerin haklarını korumak ve onlara eğitim vermek için kurulan cemiyetler, öksüz ve yetim çocukların korunması, varlıklı kadınların mallarını askerlere bağışlaması, kadınların savaş karşıtı söylemleri, kadınlar için açılan güzellik mektepleri, bekâr kadınlar için açılan kulüpler gibi daha pek çok sosyal ayrıntı, Avrupa ve Amerika’daki kadınların gündelik hayat pratiklerini yansıtacak ve genellikle takdir edilecek şekilde aktarılır. Ancak dönemin kadın dergilerinde en çok tartışılan konular, Avrupa ve Amerika’da olduğu gibi kadınların her alanda eğitim almalarının aile hayatlarını ve ‘asli vazifeleri’ni sekteye uğratarak uğratmayacağına ilişkin muhafazakâr ve ilerici görüşlerdir.

Kadınların hak talepleriyle ilgili konularda Avrupa’nın yakından takip edilmesinde ve merkeze alınmasında Fransız İhtilali’nden sonra ortaya çıkan dalgalanmaların etkisi söz konusudur. Zira “kadınların kitlesel olarak tarih sahnesine çıkmaları ilk kez Fransız Devrimi’yle gerçekleşmiştir. Devrimi başlatan halk ayaklanmalarından, Bastille ve Versailles yürüyüşleri ve siyasal kulüplerin kurulmasına değin her

alandaki, çeşitli kesimden kadınlar devrime destek vererek katılmışlar, devrimin simgesi olan "eşitlik", "özgürlük", "kardeşlik" sloganlarına sarılarak hak talep etmişlerdir" (Çakır, 1996: 19). *Terakki-i Muhadderât* ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Fransız kadınlarının hak talepleri, Fransa'da kadınların eğitim, veraset, mülkiyet gibi konularda imtiyaza sahip olmadıkları ve baskılandıklarına dair örneklerle ilişkilendirilir. Fransız kadınlarının bir şey alıp satarken, mallarının tasarrufunda ve boşanmak için mahkemeye başvurularında eşlerinin iznine tabi tutuldukları iddia edilir.

Terakki-i Muhadderât ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Avrupalı kadınlarla ilgili tasvir ve stereotipleştirmeler, kavramsallaştırma yapılmasa da "öteki" ya da "rol model" tasavvurları olarak görülür. Bu stereotipleştirmelerden birine göre "İngiliz kadını, çalışkanlığıyla bilinirken Fransız kadınının süslenme ve gösteriş meraklısı olduğu düşünülüyordu. Kimi zaman 'alafranga' Osmanlı kadını Fransız kadınlarına benzetilerek eleştirilmişti" (Kılıç Denman, 2009: 189). Dönemin kurmaca metinlerinde de gazetelerde sıklıkla tartışılan güncel kadın meseleleri karakterlerin hayat karşısındaki duruşları bağlamında kurguya dâhil edilir. Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsevdi* romanında, başkişi Meftun'un kız kardeşi Lebibe, yüzeysel bilgilerinden dolayı "Fransızların "bablö" yani mavi çorap dedikleri gösteriş meraklısı edepli kızlarına" (Gürpınar, 2020: 93) benzetilir. Fatma Aliye'nin de *Hanımlara Mahsus Gazete*'de "Bablulardan [Bas Blue] İbret Alalım" başlıklı bir yazısı yayımlanmıştır. Bu yazısında "erkeklerin özellikle bilim ve sanat kapılarını kadınlara kapadığı, kapatmaya çalıştığını belirten Fatma Aliye, Amerika ve Avrupa'daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini, davrandıklarını; buna örnek olarak da Avrupa'da yazarlık yapan kadınlara onları aşağılamak için "mavi çoraplılar- bas blue lakabını taktıklarını" (Çakır, 1996: 29) ifade eder ki Hüseyin Rahmi'nin romanında da "bas blue" olarak adlandırılan kadınlar Lebibe karakteri aracılığıyla küçümsenir.

Tashih ve Tekzip: Avrupalıların Müslüman Türk Kadını Algısına Reddiye

Avrupa’nın Osmanlı, Osmanlı’nın Avrupa algısı, bazı istisnalar dışında, sosyolojik, siyasal ve iktisadi tahayyüller ve karşılaşmalar neticesinde oluşan yargıların yanı sıra üstünlük kurguları içeren ve kendisini öteki üzerinden tanımlayan basmakalıp veya tepkisel değerlendirmeleri kapsamaktadır. Edward Said’in kavramsallaştırmasıyla “ideolojik kurmacalar dizgesi[nden]” (2017: 335) oluşan ve Batı’nın yarattığı Doğu imgesini yansıtan Şarkiyatçı yaklaşımlar, distopik değerlendirme ve tarziler, *Terakki-i Muhadderât* ve *Hanımlara Mahsus Gazete’de* tashih ve tekzip edilerek söz konusu algılayış tarzından duyulan hoşnutsuzluklar deliller üzerinden bertaraf edilmeye çalışılır.

Osmanlı kadın dergilerinde Avrupa medeniyeti ile ilgili yazılarda İslam tarihinin yüceltilmesine ve cahiliye Araplarının eleştirilmesine dair yorumların ağırlıkta olması, modernleşme paradigmaları aracılığıyla dünya sosyolojisine yön veren bir medeniyet karşısında tarih ve din üzerinden üstünlük kurgulamayı içerir. Avrupalılarla ilgili en dikkat çeken konular ise Avrupalıların Osmanlı kadınlarıyla ilgili “yanlış” ve “ön yargılı” algılarını, “efkâr-ı batılları”nı düzeltme ve onları ikna çabasıdır. Mesela *Terakki-i Muhadderât*’ta, “Terbiye ve Temeddün” (14 Eylül 1285) başlıklı yazıda İngiltere’de çıkan *Pall Mall* gazetesinde Osmanlı kadınlarının medeniyet yolunda “geri kalmalarından duyulan teessüf”ü anlatan bir makaleden hareketle Avrupalıların Müslüman ahlak ve âdetlerini bilmedikleri iddia edilerek yazılanlar tashih ve tekzip edilir. Yazının giriş kısmında İngiltere’de veya daha uzak bir yerde bulunan medenî bir adamın medeniyet kaidelerine aykırı bir durum gördüğünde, onun derhal ortadan kaldırılmasını arzu ettiğinin yazılması, Norbert Elias’ın ifade ettiği üzere Avrupa’nın kendisini medeniyet kuruculuk vasfıyla tanımlamasını, “Batılı özbilinç” (2015: 73) tavrını ve Edward Said’in “Batı’nın Şark karşısındaki güçlülük duygusu” (2017: 55) olarak adlandırdığı durumu yansıtır.

Pall Mall gazetesinde, padişah tarafından halka bazı serbestlikler verildiği hâlde bu ıslahatların uygulanmadığı, ev idaresinin ıslahının kadınların usul ve marifet tahsil etmelerine bağlı olduğu, öncelikle

kadınların medenileşme ve eğitimleri konusunun düzenlenmesi gerektiği iddia edilir. Gazetede, Osmanlı vatandaşı Hristiyan kadınların terbiye ve medeniyetçe Avrupa kadınlarına yaklaştığı, asıl meselenin kadınlık ya da erkeklikten değil milletler arasındaki eğitim farklılığından doğduğu söylenerek Hristiyan kadınlar Müslüman kadınlardan üstün tutulur. Osmanlı kadınlarından beklentilerin Avrupalı kadınların talep ve hak ısrarları gibi olmadığını belirtmesi de örtük bir özgüven ve küçümsemeyi içerir. Öte yandan İslamiyet'te kadınların tamamen evlerde kapanıp kalmalarının caiz görülmediği, kadınların büsbütün hapis gibi tutulmalarının farz olmadığı yönünde tavsiyelerde/uyarılarda bulunulması da kadınların sosyal konumu ile ilgili kuruculuk vasfı/rolü üstlenmeye dayalı bir yaklaşımı barındırır.

Avrupalıların Osmanlı kültürü ile ilgili en fazla yorum yaptıkları ve eleştirdikleri alanlardan biri, çok eşlilik ve boşanmadır. *Pall Mall* gazetesinde, boşanma ve çok eşlilik konusundaki iddia ve itirazların hepsini tasdik etmedikleri ve Avrupalılar nezdindeki Müslüman algısını tam anlamıyla onaylamadıkları yazılmasına rağmen bazı detayların altı çizilir. Osmanlı erkeklerinin eşlerini tahkir ettikleri veya onlara şiddet uyguladıkları ile ilgili rivayetlere inanılmadığı belirtilirken bu söylemler üzerinden bir Müslüman kadını algısı oluşturulur. Gazetede, Müslüman kadınlarla ilgili bir başka iddia, veraset ve emlak tasarrufu ile ilgilidir. Türklerle ilgili dile getirilen kalıpyargılardan biri de Şark ahalesinin tevekkülü yanlış yorumlayarak tembelliği alışkanlık hâline getirdiklerine ve bu yüzden geri kaldıklarına ilişkin iddia¹ ve harem hayatıdır. Özellikle oryantalist yaklaşımlarda harem, her zaman egzotik bir alan gerekçesiyle merak konusu olmuş, hakkında sürekli yazılar yazılmıştır. Timuroğlu'na göre, "kapıları sımsıkı kapalı, saklı bir dünya olduğu için Avrupalıların hayal gücünü fazlasıyla kurcalayan, etrafında çoklu bir mitolojinin kurulduğu 'harem' ve 'odalık' imgeleri, Doğu'yu yansıtan en önemli imgelerdi" (2020: 18). *Pall Mall* gazetesinde de haremde kadınların eşlerine ve çocuklarına tesirleri olduğu ancak bu tesirin hane dışına çıkmadığı yazılarak Müslüman kadınlar salt ev/

¹ Avrupalıların bu yargıları kurmaca metinlerde de yinelenir. Mesela *Şıpsevdi*'de "Frenkler, Türklere "fatalist" namını verirler. Bu kelimenin manası her şeyi kader ve kismete bağlayarak çaba harcamadan tevekkül ederek yaşamaktır [...] "İş olacağına varır" sözü her işimizde felsefemiz olmuştur" (Gürpınar, 2020: 295- 296) ifadeleriyle Türklere isnat edilen kaderci anlayışa vurgu yapılır.

haremlerle sınırlı bir hayata mahkum olarak yansıtıldığı gibi Osmanlıların birinci derecedeki ihtiyaçlarının Avrupa’daki gibi kadın erkek eşitliği ve kadınların erkeklere müttefiklikleri olduğu vurgulanır

Pall Mall gazetesinin stereotipik ve indirgeyici yaklaşımlarına Terakki-i Muhadderât tarafından cevap verilerek özellikle dinî argümanlar üzerinden yazılanlar çürütülmeye çalışılır. Öte yandan medeniyetin hedef belirleme ile inşa edildiği, bunun da “cemiyet-i beşeriye efrâdının ilk mürebbileri” (14 Eylül 1285: 2) olan kadınların eğitilmiş ve marifetli olmalarıyla sağlanacağı söylenerek Müslüman Osmanlı kadınlarının medenileşme ve terbiyeye ihtiyaçları olduğu görüşüne hak verilir. *Pall Mall*’da iddia edildiği gibi Hristiyan Osmanlı kadınlarının medeniyetçe Müslüman kadınlardan üstün olmadığı dile getirilirken Hristiyan kadınlarının medenilikleri -ironik bir çerçevede- serbest davranışları ve kıyafetleri ile özdeşleştirilir. Hristiyan kadınların kılık kıyafet ve davranışlarını taklit eden Müslüman kadınlar alaylı bir üslupla “medeniyetin daha bir süslü âsârı” (14 Eylül 1285: 2) olarak nitelendirilerek medenileşmenin kılık kıyafet ve davranış kalıplarına indirgenmesinin yol açtığı hoşnutsuzluk Avrupa’nın bu konularda örnek alınmaması gerektiği üzerinden hissettirilir.

Terakki-i Muhadderât’ta, *Pall Mall* gazetesinde yazılanlara verilen bir başka cevap, Müslüman kadınların mahpus gibi kapalı kaldıklarına dair yaygın kanaatlere ilişkindir. Bu konuda şer’i bir uyarı olmadığı, kadınların sokağa çıkabildikleri, alışveriş yapabildikleri ancak belli davranış ölçüleri içerisinde bulunmaları gerektiği söylenir. *Terakki-i Muhadderât*’ta *Pall Mall* gazetesinde yazılanlara bir reddiye de Osmanlı kadınlarının evde oturup çalışmadıkları, âdeti “miskin” olduklarına ilişkindir ki bu tür kalıpyargılar dönem basınında Avrupa’dan tercüme edilen pek çok yazıda, seyahatnamede görülmektedir. Taşrada tarımla ve küçük ticaretle uğraşan köylü kadınlar, İstanbul’da küçük el sanatlarıyla uğraşarak geçinen kadınlar örnek gösterilerek Müslüman kadınların “miskin” olduklarına dair algı düzeltilmeye çalışılır.

Fransa İmparatoru’nun İstanbul’a gelmesi üzerine, Beyoğlu’nda yayımlanan *Levant Herald*’da Fransa matbuatına ait *Patrie* gazetesinden alıntılanan ve “tahayyür olunacak raddede mübalağalar[a]” (9 Teşrinisani 1285: 2) yer verildiği iddia edilen yazıya ilişkin de *Terakki-i*

Muhadderât'ta bir tekzip yayımlanır. İmparatoriçe İstanbul'dan ayrılmadan önce Müslüman kadınların Paris modalarına uyan kıyafetler almaya başladıklarına dair iddiaların gerçeği yansıtmadığı, şimdilik Şark'ta Hristiyan kadınlarından başka Paris modalarına heves edenlerin olmadığı söylendiği gibi Osmanlı kadınları ile ilgili batıl fikirlerin abartıldığı dile getirilir. Bununla birlikte her Türk'ün dört eşi ve birçok odalığı olduğu, kadınların esir konumunda bulunduğu, hadım ağalarının ise onların zincircisi gibi olduğuna dair görüşlerin yanlış bir itikattan kaynaklandığı vurgulanır. Öte yandan çok eşliliğin azaldığı, şimdiki Müslümanlarda iki karısı olanın pek nadir olduğu, tıpkı Avrupa'daki gibi burada da kadınların hukuklarını kıskançlıkla korudukları ve Avrupa kadınları kadar egemenliklerinin olduğu yazılarak Avrupalıların bu konudaki yargıları çürütülmeye çalışılırken bir tür savunma mekanizması ya da koşulluluk ile Avrupa merkeze alınır. Müslüman kadınlarla ilgili algıları düzeltme çabasının yanı sıra Müslüman kadınların ilerlemesinin Fransız modalarını taklit etmekle değil sadece eğitimle gerçekleşeceği dile getirilerek Müslüman kadınların ahlaken Fransız kadınlardan üstün olduğunun ve Türklerin ne sebeple olursa olsun kendi âdetlerini bırakıp Paris âdetlerini kabul edecekleri günün "pek fena bir gün" (9 Teşrinisani 1285: 2) olacağını yazılması, Batı'nın "kültürel/ahlaki fesadına" karşın bir tür "ahlaki iktidar" kurmaya, kültürel mesafeyi hissettirmeye ve 'öteki'ni yadsımaya yönelik yaklaşımları barındırır.

Kadın yazarlar ve okurlar da Avrupa'nın küçümseyici, tahkir edici veya kalıplaştırıcı yaklaşımlarını eleştiren ve Avrupa'nın Müslüman kadın algısının gerçeklikle bağdaşmadığını iddia eden yazılar kaleme alırlar. Özellikle Fatma Aliye, hem makalelerinde hem de "bir Osmanlı kadın tarafından yazılmış ve Batı dillerine çevrilmiş ilk eser" (Argunşah, 2016: 245) hüviyetini taşıyan *Nisvân-ı İslâm* adlı kitabında Avrupalıların Müslüman Osmanlı kadınları ile ilgili egzotik, fantastik ya da ön yargılı algılarını düzeltme çabasıdadır. Onun bu husustaki yazıları Fransa basınında da yer alır ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de havadis olarak verilir.

Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan, âdeti bir müdafaname özelliği gösteren "Nisvân-ı İslâm ve Bir Fransız

Muharriri” başlıklı, iki sayı yayımlanan yazısında (5 Kânunuevvel 1312, 12 Kânunuevvel 1312), Emile Julliard’ın *Şark Kadınlarıyla Garp Kadınları* kitabındaki Müslüman kadın tasvirini eleştirir. Yedi sene İstanbul’da kaldığını söyleyen Emile Julliard’ın Türk kadınlarının okuma yazma bilmediklerini, ağızlarında sakızla minder köşelerine yaslanarak vakit geçirdiklerini, açgözlü ve obur olduklarını, evde kapalı kaldıklarını, okul imkânlarının bulunmadığını, cahil bırakıldıklarını iddia eden görüşlerine karşı çıkan Fatma Aliye, yedi sene İstanbul’da kaldığını söyleyen yazarın okula giden kız çocuklarını görmemesini ve Müslüman kadınları bu şekilde genelleyici ifadelerle tahkir etmesini şaşkınlıkla karşılar. Fatma Aliye’nin şaşkınlıkla karşıladığı diğer hususlar, kitabın yazarının hiçbir araştırma yapmadan Kur’an’ın kadınların tahsil ve terbiyelerini yasakladığını, kadınların camiye kabul edilmediklerini iddia eden ve Osmanlı kadınlarını “âdeta insanlıktan çıkararak” (12 Kanûnuevvel 1312 : 3) mübalağalı ve her toplumda görülebilecek bazı olumsuz örnekleri bütün İslam kadınlarına teşmil eden görüşleridir. Fransızca bilen kadınların bu kitaptaki pek çok hatayı görmüş olacağını yazan Fatma Aliye, Julliard’ın Türk kadınlarının tiyatroya, konsere gitmedikleri, kitap okumadıkları iddialarına karşın Türk kadınlarının kitap okumak bir tarafa yazdıklarını da dile getirir, kendisini de âdeta bu savına örnek kılar.

Fatma Aliye’nin, Osmanlı kadınlarının Julliard’ın dediği gibi cehalet içinde bulunmadığını, Fransızca bilen kadınların sayısının hayli fazla olduğunu savunan görüşleri, farklı yazarlar tarafından açık ya da örtük bir şekilde sık sık yinelenir. Zeynep Sünbül Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete’de* yazdığı bir yazıda “onların bizim hakkımızda vâki olan bazı yanlış zehâbları gibi bir zehaba düşmekten ittikâ ederim” (11 Eylül 1311: 3) ifadeleriyle, Avrupalıların Müslüman kadınlara yönelik algılarının yanlış olduğunu ima eden bir üslup kullanır. Bu bağlamda en çok üzerinde durulan konulardan biri, İslam’ın kadınlara her türlü hakkı tanıdığını; Avrupa’da ise kadınların kendilerine verilmeyen hakları alma mücadelesini sürdürdüklerinin ispatlanmaya çalışılmasıdır. *Hanımlara Mahsus Gazete’ye* mektup gönderen Remziye Binti Ahmet, doğrudan Julliard’ın adını anmasa da Türk kadınlarının ömürlerini sakız çiğnemekle geçirdiğini iddia eden yabancıları

eleştirir, Müslüman Türk kadınları içinde Avrupa kadınları arasında bile nadiren görülecek kadın yazarlar olduğunu söyleyerek *Hanımlara Mahsus Gazete'* de yazılarıyla görünen kadınları örnek gösterir. "Bakalım Türk kadınları vakitlerini sakız çiğnemekle mi, minder çürütmekle mi imrâr ediyorlar? Kızları füyûzât-ı ma'âriften bîbehre mi kalıyorlar? Yoksa her biri âb-ı zülâl-i ma'ârifle sirâb olarak numûne-i edebiyat vasfına şâyeste âsâr-ı bergüzide neşriyle mi isbât-ı hüviyet ediyorlar?" (18 Temmuz 1312: 2) ifadeleriyle, Türk kadınlarının ilim ile iştigal ettiklerini övünçle dile getirir.

*Hanımlara Mahsus Gazete'*deki "Çin'de ve Avrupa'da Hukuk-ı Nisvân" (4 Kânunuevvel 1313) başlıklı yazıda da Avrupalıların Osmanlı kadınları ile ilgili yanlış algılarının "vukufsuzluk", "muhakemesizlik" neticesinde ortaya çıktığı ve "şathiyat" kabilinden olduğu, Avrupa'da kadınların yeni elde etmeye başladıkları imtiyaz ve hukuka Müslüman kadınların asırlardan beri sahip oldukları dile getirilir. Ayrıca Avrupa'da kadınların serbest görünmelerine karşın aslında kendilerinden çok daha önce medenileşen Çin'den hukuki anlamda geri oldukları ispatlanmaya çalışılarak Batı dışı toplumların sanıldığı gibi kadın ve aile hukuku bakımından geri olmadıkları Çin üzerinden de vurgulanır.

İktisadi Bilincin Temsilcisi Olarak Batılı Kadınlar

Terakki-i Muhadderât ve *Hanımlara Mahsus Gazete'*de Avrupalı kadınlarla Müslüman kadınların kıyaslandığı ve Avrupalı kadınların eğitim dışında ayrıcalıklı kılındığı diğer konu ise ev idaresi ve iktisadidir ki bu tutumluluk vurgusu Ömer Seyfettin'in "Fon Sadriştayn'ın Karısı" hikâyesinde olduğu gibi bazı kurmaca metinlerde de görülmektedir. Dönem basınında kadınların iktisatla ilişkileri; ev masrafları ve daha çok küçük ticaretlerle tanımlandığı gibi bu sınırlandırmalarda toplumsal cinsiyet vurgusu dikkat çeker. *Terakki-i Muhadderât*'ta (31 Ağustos 1285), Frenk kadınlarının kılık kıyafete harcadıkları parayı kendilerinin kazandıklarının, hatta kazançlarıyla ev geçindirdiklerinin yazılması, Avrupalı kadın tipolojisinin iktisadî çerçevede rol model olarak yansıtılmasıdır. Bununla birlikte Avrupalı kadınların

kullandıkları eşyaları heveslerini aldıktan sonra aynı bedele sattıkları, Osmanlı kadınlarının ise aldıkları şeyleri yeniden satmak isteseler dahi söz konusu eşyaların hiçbir değer taşımayacağına dair eleştiri ile “müsriflik” ve “değerbilmezlik” vurgusu yapılır. Bu tür vurgularla Müslüman Osmanlı kadınları, “kadirbilmez”, “müsrif” ve salt tüketici olarak tasvir edilirken Avrupalı kadınlar “tutumlu”, “kadirşinas” ve “çalışkan” gibi vasıflarla tanımlanır.

Avrupalı kadınlar ile Müslüman Türk kadınları ev tefrişatı noktasında da kıyaslanarak Avrupa’da ev idaresinin evin sahibesi olan kadınların nezaretinde yapıldığı ifade edilir. *Terakki-i Muhadderât’a* göre (31 Ağustos 1285) Frenklerin evi, en zengin Osmanlı ailesinin evlerinden daha süslü, dayalı döşeli ve nizamlı olmasına rağmen ucuza döşetildiği gibi Osmanlı konaklarına göre daha az masraflıdır. Gazetenin eleştirisi, Osmanlı konaklarında çalışan sayısının fazla oluşu ve bu çalışanların harcama yaparken kendilerine ait bir parayı harcamadıkları için müsriflik etmeleriyle ilgilidir. Avrupa kadınlarının idareli oluşları ve evin masraflarını bizatihi kendilerinin yapmaları iktisadi bir bilince sahip olmayla ilişkilendirilir. *Hanımlara Mahsus Gazete’de* yayımlanan Nâzım imzalı bir yazıda da Avrupalı kadınların “sefihane tutkular”ından dolayı eleştirilseler de maişetlerini kendilerinin sağladıkları, çalışkanlıkları ve vazifelerini yerine getirme noktasında onlara söz söylemenin insafsızlık olacağı dile getirilir. Yazara göre “Avrupa kadınlarından pek çoğu vapurlarda, tramvaylarda, şimendiferlerde çorap örmek, dantel yapmak, kitap ve gazete okumak vesaire gibi bir iş ile vakitlerini geçirirler” (26 Eylül 1312: 4).

Hanımlara Mahsus Gazete’de yayımlanan “Yine Moda” (29 Kânunusâni 1313) ve “Moda Hakkında Birkaç Söz” (5 Şubat 1313) başlıklı yazılarda da Avrupalı kadınların iktisatlı oluşları hem evlerini kendilerinin idare etmeleri hem de modası geçmiş elbiselerini yeniden dikip biçmeleri ve eski elbiselerini onarmaları bağlamında dile getirilir. Avrupalı kadınların, moda değişimine bağlı olarak kumaş alsalar dahi yerli malına yönelmeleri, kendi fabrikalarından alışveriş etmeleri ve paralarını kendi memleketlerine bırakmaları bilinçli bir tavır olarak ayrıcalıklı kılındığı gibi kıyafetleri taklit edilen “madamların” bu yönlerinin ibret alınması gerektiği tavsiye edilir. Dolayısıyla Müslüman

kadınların yerli malları yerine Avrupa mallarına rağbet etmeleri ve “iç imâlatı körleştirmeleri” eleştirilir.

Teşvik ve Tereddüt: Çalışma Hayatı İçerisinde Kadın

Terakki-i Muhadderât ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Avrupalı kadınlarla ilgili yer alan haber ve yazılarda kadınların çalışma hayatı içine dahil olma mücadeleleri, toplumsal koşullar ve fitrat üzerinden sorgulanır. Bu bağlamda yapılan kıyaslamalarda kadınların çalışma hayatı içerisinde yer almalarının sınırları ve örtünün çalışmaya engel olup olmadığı görüşü sıklıkla tartışılır. Ancak bahsedilen çalışma koşulları, bürokratik alanlardan, büyük ticari işlerden ziyade küçük el sanatlarını veya küçük alışverişleri kapsamaktadır. *Terakki-i Muhadderât*'ta Batılı kadınların çalışma hayatı içerisindeki mücadelelerinin herhangi bir yorum yapılmadan verilmesi, onların bir rol model olarak gösterildiğini düşündürmektedir.

Osmanlı kadın yayınlarında Amerikalıların ilim yolunda Avrupalılardan daha ileri oldukları, hatta kimi zaman aşırıya kaçtıkları, terbiye usullerinin Avrupa'dan farklı olduğu çeşitli fasılalarla dile getirilir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki "Amerika'da Usûl-i Terbiye" (10 Eylül 1321) başlıklı yazıda Amerika'nın medenileşme yolundaki ilerlemelerinin tesadüfe bağlanamayacağı yazılarak kadınların teklifsiz davranmaları, kız çocuklarının küçük yaştan itibaren çalışma hayatının içinde olmaları ve müteşebbis tutumları, talim ve terbiye usulleri ile ilişkilendirilir. Kız çocuklarının küçük yaşlardan itibaren kendi tarlalarında çalışarak para kazandıkları, yoksul öğrencilerin okullarda eğitim zamanları dışında çeşitli ticarethanelerde ve sanayi merkezlerinde çalıştıkları ve ilim ve irfan bakımından diğer öğrencilerden farkları olmadıkları anlatılarak rol model kadın tipolojisi oluşturulur.

Öte yandan *Hanımlara Mahsus Gazete*'de "Kadınlarda Vazife" (13 Teşrinisani 1311) başlıklı yazıda Avrupa ve Amerika'da kadınların avukatlık, doktorluk, polislik yaptıkları ancak Osmanlı kadınlarının bunlarla zihinlerini meşgul etmek yerine dinin emirlerini layıkıyla yerine getirmek için Arapça öğrenmeleri tavsiye edilir. Hamiyet

Zehra, söz konusu yazısında, “Avrupalı kadınların meslek hayatındaki muazzam başarılarının gazetelerde aktarılarak Osmanlı kadınlarına emsal gösterilmesini ve “dinimize” başvurmak yerine her sıkıntıda gözü “harice” yani Batı’ya çevirmeyi yanlış buluyor, bunları ifrat telakki ediyordu” (Aykut, 2020: 60). Gazetedeki mütereddit, çelişkili tutumlar ve farklı görüşler, Avrupa ve Amerika’da kadınların her mesleğe dahil oldukları, uzun seyahatlere çıkanların, bir idareyi yalnız çeviren müdirelerin, ticaret ve sanatla uğraşanların sayısının giderek arttığının vurgulanması üzerine açığa çıkar. Ancak Avrupalı kadınlar rol model olarak gösterilirken insanlığın müşterek menfaatlerine ve anneliğe vurgu yapılması, toplumsal çekincelerin olduğunu gösterir.

Avrupalı Kadınlar ya da “Avrupalı Olmak”: Ötekinin Hayal Nizamı

Meşrutiyet öncesi Osmanlı basınında Müslüman Türk kadınlarının kılık kıyafet ve davranış kalıpları çerçevesinde Avrupalı kadınları örnek almaları gayriahlaki ve mukallit tutumlar olarak değerlendirilir ve eleştirilir. Osmanlı kadınları arasında alafranga tarzda kıyafetlerle görünür olanların, Avrupaî tarz ayakkabı giyenlerin sayısının artması kaygıyla karşılanarak “Avrupalı olur muyuz?” sorusu ironik bir üslupla yinelenir. Gerçekten Avrupalı olunmak isteniyorsa ilim ve marifet öğrenmek gerektiği konusu ısrarla vurgulanarak özellikle “Avrupaî moda heveslisi” kadınlar, Avrupalı kadınların sadelikleri örnek gösterilerek eleştirilir; Avrupa’da kadınların sokağa sade kıyafetlerle çıktıkları Müslüman kadınların ise haddinden fazla süslandıkları, âdeta baloya gider gibi giyindikleri dile getirilir.

Osmanlı kadınlarının ‘Avrupa modasına düşkünlükleri’, *Terakki-i Muhadderât*’ta Fransa İmparatoriçesinin İstanbul’a geldiğinde genellikle mavi tonlarda elbise giyinmesi sebebiyle mavi renk elbisenin İstanbul’da moda hükmüne girmesi üzerinden de eleştirilir. “İşte bizim hâlimiz budur. Avrupalıların ilim ve marifetlerini bırakıp da kıyafetlerini taklide kalkışırız.” (12 Teşrinievvel 1285: 3) ifadeleri, Tanzimat romanlarında ve Meşrutiyet dönemi karikatürlerinde sürekli eleştirilen “kabukta” kalma unsurunu yansıtır. Moda, Avrupa’dan alınan “muzır ve fena âdet” olarak değerlendirilir ve Müslüman kadınların

Avrupalı kadınlara benzeme uğraşları olumsuzlanır. Öte yandan Avrupalı kadınların moda uyarken ölçülü davrandıkları ancak Türk kadınlarının aşırılığa kaçtığı vurgulanması, Türk kadınlarının müsrif olduklarına dair kalıp yargının tekrarıdır.

Dönem basınında Avrupa ve Amerika'daki kadınların hemen her alanda eğitim görmeleri ve eril kodlarla çizilen sosyal ve iktisadi alanın sınırlarını ihlal etmeleri "erkekleşme" olarak değerlendirilir ki Osmanlı basınında bu ifade sıklıkla geçmektedir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de "Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 3" (2 Teşrinisani 1311) başlıklı yazıda Avrupa ve Amerika'daki kadınların felsefe gibi ilimlerle uğraşmaları, cinsiyetlere göre işbölümü dağılımına aykırı bulunduğu gibi "erkekleşme" ve kadınlık faziletlerini unutturacak faaliyetler olarak yorumlanır. Dolayısıyla kadın ve erkeklerin aynı eğitimi almalarının, kadınların aile vazifesi ve çocuk terbiyesi ile ilgili yetilerini yok edeceğine dair muhafazakâr görüşlerde, Avrupa olumlu bir rol model değil "öteki" olarak kurgulanır ve kadınların eğitimin her alanına dâhil edilmeleri çatallaştıkça çatallaşan bir mevzu olarak yorumlanır.

Hamiyet Zehra, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan "Kadınlarda Vazife" (13 Teşrinisani 1311) başlıklı yazısında, Avrupalı kadınların, eğitimde ileri gitmelerinin taassubun terk edilmesine bağlanmasına itiraz eder. Hamiyet Zehra'ya göre Avrupalı kadınların bu fikirleri, dine riayetini yok sayılması ve her şeyin maddiyata dökülmesinin neticesinde ortaya çıkan çalışma arzusuyla ilgilidir. Bu noktada, Avrupa'da aşırı bir taassubun yer aldığı ancak İslam dininde böyle bir taassubun olmadığı, çalışmanın ve eğitimin İslamiyet tarafından emredildiği dile getirilir. Öte yandan Hamiyet Zehra'nın fitrat vurgusuyla ön plana çıkan eril söylemi, insanın fitri acizliğini ilan ederek iftihar etmesi gerektiğine dair hükmünde de açıkça görülür.

Hanımlara Mahsus Gazete'de "Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 1" (26 Teşrinievvel 1311) başlıklı yazıda da, Avrupa ve Amerika'da kadınlara erkeklerle aynı derecede eğitim verilmesinin uygun olup olmadığı fitrat meselesi üzerinden sorgulanır. Avrupa ve Amerika'da kadınların tıp, hukuk, fen, hendese tahsil ettikleri, hükümet tarafından resmen mesleklere tayin edildikleri ancak asıl meselenin bu durumun aile saadeti açısından öneminin belirlenmesi olduğu ifade edilir. Avrupa

ve Amerika’daki kadınların her türlü ilim ve fenle iştigal etmelerinin onları erkekleştirmeye başladığı, kadın ve erkeklerin tahsillerinin fitrat ve toplumsal roller bağlamında farklı olmasının gerektiği vurgulanır ve kadınların eğitim alanları sınırlandırılır. Dolayısıyla millî âdetler ve dinî hükümler çerçevesinde Osmanlı toplum yapısının esas alınması gerektiği söylenerek Avrupa’nın hayat nizamı uzak durulması gereken bir “ötekilik alanı” olarak tasavvur edilir. Bu tür yaklaşımlarda “Avrupa’dan yükselen fesâd-ı ahlak” vurgusu hâkimdir.

Hanımlara Mahsus Gazete’nin muhafazakâr görüşleriyle dikkat çeken yazarlarından Avanzâde Mehmet Süleyman da Avrupa’da kadınların hakiki vazifelerini unuttuklarını, kendilerine/fitratlarına yabancı olan mesleklere yöneldiklerini, zevk ve safa eğlenceleriyle toplumsal sınırları ihlal ettiklerini ve böylelikle “hakiki kadın”ın kaybolduğunu yazarak Avrupalı kadınları “öteki” olarak kodlar (20 Mart 1312). Avanzâde Mehmet Süleyman’ın bu tür muhafazakâr reflekslerinde Avrupa’daki serbest hayat tarzı ile ahlaki çöküntü arasında özdeşlik kurmasının etkisi söz konusudur.

Hanımlara Mahsus Gazete’de Avrupa ve Amerika’dan verilen örnekler aracılığıyla olumlu ve olumsuz rol model algısı oluşturulur. “Adâb-ı Umumiye” (3 Temmuz 1313) başlıklı yazıda Fransa’da ahlak ve adabın serbestliğine karşın İngiltere’de bu hususa özel bir dikkat gösterildiği ve bu durumun Avrupa’da “şayân-ı imtisâl” olduğu yazılarak iki Avrupa ülkesi ahlaki değerler bağlamında kıyaslanır. Öte yandan Avrupa’nın genel adabları içinde bazı tiyatrolara ve mekânlara kızların ve çocukların götürülmesine kesinlikle izin verilmediği, kızlara katiyen roman okutturulmadığı söylenerek Avrupa’nın ahlak konusundaki tedbirlerine dikkat çekilir. Bununla birlikte Avrupa’da tesettürün olmayışının onları edep ve terbiyeye daha fazla yönelttiği ifade edilerek tesettürlü olmaya ayrıcalık atfedilmektedir. Benzer bir şekilde *Hanımlara Mahsus Gazete*’de yayımlanan yazılarda Avrupa’da tesettür olmayışı yüzünden pek çok sefaletin ortaya çıktığı, kadınların sokaklarda rahat gezemedikleri iddia edilerek Avrupalıların tesettürü akla ve hikmete uygun görmemeleri hayretle karşılanır.

Dönemin pek çok yayın organında Avrupa ile ilgili model alınması gereken uygulamalarda özellikle J.J. Rousseau referans gösterilir. Zira

“Rousseau, Emile adlı kitabında erkeğe boyun eğmeyi ve bağımlılığı kadınlar için doğal bir durum olarak görür” (Çakır, 1996: 19). *Hanımlara Mahsus Gazete* yazarlarından Fatma Fahrunnisa, “Romanlar ve Tiyatrolar” başlıklı yazısında (12 Teşrinievvel 1311) Rousseau’yu referans göstererek Avrupa’daki pek çok düşünürün tiyatro ve romanlar aleyhinde bulunduğunu, eğer tiyatro ahlak ve faziletin timsali olsaydı Avrupa’da halkın faziletin timsali olması gerektiğini oysa “en denî caniler[in], en müthiş katiller[in], en namussuz insanlar[in], en mahir sârikler[in], en mübalağalı yalancılar[in], en hilekâr dolandırıcılar[in]” (12 Teşrinievvel 1311: 2) Avrupa’da ortaya çıktığını, her ailede tiyatro tertip edilmeye örnek olacak vakaların yaşandığını iddia ederek manevi hayatı çöküntüye uğramış, kaotik bir Avrupa tablosu çizer. İronik bir üslupla tiyatronun ahlaki düzeltme gibi bir faydasının olmadığını dile getirir ve Avrupa’da hıncahınç dolu tiyatro salonlarını örnek göstererek iddiasını temellendirmeye çalışır. Fatma Fahrunnisa’nın bu fikirleri Avrupa’daki sosyal hayat nizamına dair oldukça menfi hükümler ve kaotik tanımlamalar barındırmaktadır. Bazı Avrupalı yazarların Osmanlı ile ilgili fantastik ya da distopik algılarının Fatma Fahrunnisa’da da aksi bir yönde ortaya çıktığı düşünülebilir. Fatma Fahrunnisa’nın Avrupa’ya dair bu yorumlarında ihtimal ki dönem gazetelerinde Avrupa ve Amerika’daki ‘vaka-yı âdiye’den sayılan haberlerin sıklıkla verilmesinin etkisi söz konusudur. Mesela Avrupa’daki hırsızlık olayları, dolandırıcılıklar, kocalarını zehirleyen kadınlar, karısı ve çocuklarını zehirleyen erkekler, karısını bıçaklayanlar, aşk yüzünden intihar edenler, sarhoş olup vukuat çıkaran kadınlar geniş yer tutar. Özellikle *Terakki-i Muhadderât*’ta distopik bir Avrupa imgesi oluşturacak bu haberler ağırlıktayken *Hanımlara Mahsus Gazete*’de Avrupa ve Amerika’nın kültürel yönlerini yansıtan havadislere daha çok yer verilir.

Medeni Haklar Bağlamında Batılı Kadınlar

Osmanlı basınında Avrupa ile ilgili tespitlerde bulunulurken Avrupalı kadınların medeni hak talepleri ve elde ettikleri haklar da sıklıkla gündeme getirilir. Kadınların hukuki açıdan erkeklerle eşit olmamaları, bir taraftan İslam dini bir taraftan da Avrupa’daki uygulamalar ve

mücadeleler bağlamında sürekli tartışılan konular arasındadır. Bu konudaki çelişkili düşünceler özellikle Meşrutiyet öncesi aydınlarının zihinsel gerilimlerini veya toplumsal çekincelerini yansıtmaktadır. Avrupa’da kadınların medeni hak mücadelelerinin sınırlarının genişlemesi, Meşrutiyet öncesi basında genellikle olumsuzlanmakla birlikte zaman içerisinde daha ılımlı yaklaşımlar sergilenir.

Avrupalı ve Amerikalı kadınların "sahip oldukları haklar" ve toplum hayatındaki etkin rolleri dile getirilirken Osmanlı’daki uygulamalar savunulmakta, yüceltilmekte ya da yerinde bulunmaktadır. En fazla gündeme gelen konular ise çok eşlilik ve evlilik âdetleridir. Çok eşlilik, özellikle Avrupa’ya sürekli izah edilmesi gereken hassas bir konu olarak Avrupalıların algılarını değiştirmek amacıyla gündemde tutulur. Mesela *Terakki-i Muhadderât*’ta (21 Eylül 1285) Avrupalıların, Türkistan’da bir erkeğin dört kadınla evlendiği, erkeklerin kadınları esir gibi kullandıkları ile ilgili iddiaları eleştirilerek cevaplandırılmaya çalışılır. Gazetede, çok eşliliğin mubah olduğu ancak dörde kadar izin verildiği Arapların aslında daha çok kadınla evlendikleri, Kur’an’ın bunu sınırladığı, eşler arasında adaleti sağlamanın şart olduğu yoksa her isteyen iki üç kadın almaya izinli olmadığı, infak, iâşe, hukuk ve davranış biçimlerinde eşler arasında adaleti sağlamanın zorunlu olduğu gibi hususlar izah edilir. Öte yandan Hanımlara Mahsus Gazete’de Amerika’da poligami aleyhtarlığı ile ilgili bir habere yer verilerek çok eşle evliliğin nasıl tartışmaya açıldığı aktarılır.

Terakki-i Muhadderât’ta (15 Mart 1285) kadınların seçme ve seçilme hakkı ile ilgili mücadelelerinde de Avrupa’daki kadınların mücadelelerinden örnekler verilir, Avrupa’da millet meclislerinin olduğu bu meclisin üyelerini erkeklerin seçtiği, gerek İngiltere’de gerek diğer bazı ülkelerde kadınların da bu meclislere seçme ve seçilme hakkı talep ettikleri ve bu taleplerin tepkiyle karşılandığı anlatılır. *Hanımlara Mahsus Gazete*’de "Medenî Kadınlar" başlıklı yazıda, Avrupa ve Amerika’da kırk elli seneden beri kadınların hukuk ve imtiyazlarını genişletmek, medeni kanunlar karşısında erkeklerle eşit olmak, erkekler kadar ilim ve fenden hisse almak, hüner ve marifetleri nispetinde çalışma hayatında yer almak için verdikleri mücadeleler anlatılırken Amerikalıların kadınların medenileşmesinde en ileri seviyeye, hatta aşırıya kaçtıkları söylenir.

Amerika’da kadınların kabul edildikleri meslekler hakkında bilgi verilirken “âlemde her şeye bir hadd tayini lazımdır” (19 Haziran 1913: 2) ifadesiyle Amerika’nın icraatlarındaki “aşırılık” eleştirilir.

Hanımlara Mahsus Gazete’de, her şeyde üstünlük iddiasında bulunan Fransızların bekâr ve yalnız kadınlarla ilgili düzenlemeler yapmadıkları, Fransız kadınlarının bu nedenle haklarını aradıkları iddia edilir. Öte yandan Fransız kadınlarının dünyadaki bütün kadınlar adına hak arayışında bulunmaları, eşlerinin tahakkümü altında ıstırap çektiklerine dair bir algı çerçevesinde yorumlanır. İngiliz kadınlarının kendi maişetlerindeki zahmetleri hafifletmeleri de Fransız kadınlarına göre daha bilinçli olmalarına bağlanır. Nitekim İngiliz kadınlarının imtiyazlarını idrak için Fransız kadınlarına bakmaları gerektiği vurgulanarak İngiltere’nin kadın hakları konusunda Fransa’dan daha gelişmiş olduğu sonucuna ulaşılır.

Dönem basınında dikkat çeken görüşlerden biri de Avrupalı ve Amerikalı kadınların feminist söylemlerinin, onların medeni haklardan yoksun oluşu ile ilişkilendirilmesidir. *Hanımlara Mahsus Gazete*’de yazılarına yer verilen Ahmet Midhat Efendi’ye göre feminizm, “Avrupa’ya özgüdür ve Avrupalı kadınların şartlarını iyileştirmek için üretilmiştir. Oysa Osmanlı kadınlarının şartları ve ihtiyaçları başkadır” (Argunşah, 2016: 148). Ahmet Midhat Efendi, *Hanımlara Mahsus Gazete*’deki bir yazısında (1 Kânunusani 1313) Fransa’daki feminizm hareketine atıfla, Fransız kadınlarının mahkemelerde kendilerini müdafaa hakkından mahrum bulduklarını ve bu amaçla birçok adımlar atıldığını dile getirerek Fransa basınında yer alan ümitleri paylaştığını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi’nin bu görüşü dönem basınında sıklıkla yinelenir, özellikle Fransa’daki kadınların pek çok haktan mahrum oldukları ve taleplerde bulunmaları ihtiyaç olarak iddia edilir. Nitekim “Çin’de ve Avrupa’da Hukuk-ı Nisvan” (4 Kânunuevvel 1313) başlıklı makalede, Avrupalı bir yazarın Çin ve Avrupa’daki kadınları medeni haklar bağlamında kıyasladığı araştırma merkeze alınarak Fransa’daki veraset uygulamaları eleştirilir. Yakın zamanlara kadar Fransa’da kocası ölen bir kadının mirastan hiçbir hak alamadığı ve sefaletle terk edildiği ifade edilerek Müslüman kadınların medeni hak bağlamında daha ileri seviyede olduklarına dair algı pekiştirilir.

Söz konusu yazıda Avrupa’da kadınların maişet için iş aramaları ve erkeklerin mesleklerine yönelmeleri, Avrupa’daki erkeklerin gerçekten kadınları himaye etmedikleri ve kadınlara şefkat göstermediklerine bağlandığı gibi Avrupa’daki kadın serbestliğinin zahiren olduğu ve sahte birtakım nezaketleri içerdiği iddia edilir.

Sonuç

İlk gazetelerden itibaren Osmanlı basınında Avrupa ve Amerika ile ilgili haberlere geniş ölçüde yer verilir ve yabancı basından makaleler yorumlanarak tercüme edilir. Sadece yerel gündemle sınırlı kalmayan gazetelerin bu tutumları, Batı medeniyeti hakkında okurları bilgilendirmenin yanı sıra kimi zaman “rol model”, “rehber” ya da “öteki” olarak bir algı oluşturmak çabası içerdiği gibi medenileşme teşebbüslerinde “aşırıktan kaçınmak gerektiği” söylemi, hâkim bir vurgu olarak sürekli yinelenir. Zira hem seyahatnamelerden hem de dönem basınından açık bir şekilde görülebileceği gibi Osmanlı ve Avrupa medeniyetlerinin birbirlerine dair algıları, bazı istisnalar dışında, kalıp yargılarla, negatif çağrışımlarla yüklü imgelerle, distopik efsanelerle ya da politik stratejilerle şekillenmektedir. Bu bağlamda özellikle *Terakki-i Muhadderât* ve *Hanımlara Mahsus Gazete’de* Avrupa ile ilgili yapılan yorumlarda Avrupa’nın eğitim ve iktisattaki başarısı takdir edilerek rol model bir Avrupa tipolojisi çizilirken davranış kalıpları ve serbestlik gibi konularda ahlak vurgusu yapılarak “İslam ahlakı” üzerinden üstünlük kurgusu geliştirilir.

Terakki-i Muhadderât ve *Hanımlara Mahsus Gazete’de* Avrupa medeniyetinin gelişmişliğine dair vurgular ön plana çıkmakla birlikte asıl medeniyeti Müslümanların kurduğu Avrupa’nın ise çalışkanlığıyla çok mesafe kat ettiği iddia edilerek geçmişe dair nostalgik bir yüceltme ve özgüven saklı kalmak kaydıyla hâlihazırda Avrupa üstün tutulur. Amerika’da kadınların daha rahat bir hayat yaşadıkları ileri sürülerek Amerika’nın kadınlarla ilgili medeniyet hamleleri ve kadınların erkeklerle eşit olma mücadeleleri aşırı olarak değerlendirildiği gibi Amerika kadınlarının talim terbiye bakımından Avrupa kadınlarına tamamen muhalif oldukları iddia edilir. Ayrıca Fransa’nın kendisini her konuda üstün

gördüğü ima edilerek kadın hakları konusunun Fransa'da çok fazla gündeme gelmesi ile kadınların hukukunun en çok orada ihlal edildiği arasında bir koşutluk kurulur. Öte yandan Avrupa'daki kadınların sosyal konumları İslam tarihi ve Avrupa tarihinden verilen örnekler aracılığıyla karşılaştırılır. İslam tarihinden verilen örneklerle âlim kadınların olduğuna dikkat çekilmekle beraber Avrupa'dan ibret alınması gerektiğinin söylenmesi ise eğitilmiş Avrupalı kadınları eğitim rol model gösterme eğilimini yansıtır.

Kaynakça

Ahmet Midhat (1 Kânunusani 1313). "Fransa’da Bir Muvaffakiyet-i Nisvâniye", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 145: 2.

Ali Muzaffer (26 Şubat 1319). "Avrupa Nisvânı ve Kırlangıçlar", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 50: 1168- 1170.

Argunşah, Hülya (2016). *Kadın ve Edebiyat Babasının Kızı Olmak*. İstanbul: Kesit.

Avanzâde Mehmet Süleyman (20 Mart 1312.) "Kadın", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 105: 1-2.

Aykut, Ebru (2020). "İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm", *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. C.10. İstanbul: İletişim. 56-68.

Berktaş, Fatmagül (2006). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis.

Çakır, Serpil (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: İletişim.

Elias, Norbert (2015) *Uygarlık Süreci*, C, 1. Ender Ateşman (Çev.). İstanbul: İletişim.

Fatma Aliye (12 Kânunuevvel 1312). "Nisvân-ı İslâm ve Bir Fransız Muharriri", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 92: 2-3.

Fatma Aliye (5 Kânunuevvel 1312). "Nisvân-ı İslâm ve Bir Fransız Muharriri", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 91: 5-6.

Fatma Fahrunnisa (12 Teşrinievvel 1311). "Romanlar ve Tiyatrolar", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 16: 2-3.

Hamiyet Zehra (13 Teşrinisani 1311) "Kadınlarda Vazife", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 25: 2-3.

Hanımlara Mahsus Gazete (3 Temmuz 1313). "Adab-ı Umûmiye", 119: 1-3.

Hanımlara Mahsus Gazete (10 Eylül 1321). "Amerika’da Usûl-i Terbiye", 529: 2-3.

Hanımlara Mahsus Gazete (13 Teşrinisani 1319), "Hayat-ı Nisvân Amerika Kadınlarında Binicilik", 37: 860- 861.

Hanımlara Mahsus Gazete (19 Haziran 1313). "Medenî Kadınlar, 117: 1-2.

Hanımlara Mahsus Gazete (22 Eylül 1321). "Amerika'da Garib Ziyâfetler", 530: 6.

Hanımlara Mahsus Gazete (24 Ağustos 1311). "Harici Havadis", 2: 9-10.

Hanımlara Mahsus Gazete (26 Teşrinievvel 1311) "Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalaa 1", 20: 1-2.

Hanımlara Mahsus Gazete (31 Ağustos 1311). "Kızların Zamân-ı Tahsili", 4: 1-2.

Hanımlara Mahsus Gazete (4 Kânunuevvel 1313). "Çin'de ve Avrupa'da Hukuk-ı Nisvân", 141: 1-3.

Kılıç Denman, Fatma (2009). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*. İstanbul: Libra.

M. Şükriye (4 Kânunuevvel 1313). "Yine Moda", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 149: 3-4.

Nazım (26 Eylül 1312). "Kadınlar", *Hanımlara Mahsus Gazete*. 81: 3-5.

Said, Edward (2017). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis.

Shayegan, Daryush (2007). *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*. Haldun Bayrı (Çev.). İstanbul: Metis.

Terakki-i Muhadderât (13 Temmuz 1285). "El Cevâib Muharriri Ahmed Farisi Efendi Hazretlerinin Harem-i İsmet Tevemleri Hanımefendi Tarafından Gelen Varakadır". 5: 4- 5.

Terakki-i Muhadderât (13 Temmuz 1285). "Havadis". 5: 5.

Terakki-i Muhadderât (14 Eylül 1285). "Terbiye ve Temeddün". 14: 1-3.

Terakki-i Muhadderât (24 Ağustos 1285). "Havadis". 11: 5-7.

Terakki-i Muhadderât (31 Ağustos 1285). "İdare". 12: 1-2.

Terakki-i Muhadderât (7 Eylül 1285). "Erkekler Kadınlar". 13: 1.

Terakki-i Muhadderât (9 Teşrinisani 1285). "Levant Herald Gazetesinde Fransa İmparatoriçesinin Dersaadet'i Ziyaretine Dair Görülen Bir Benddir". 22: 2.

Timuroğlu, Senem (2020). *Kanatlanmış Kadınlar & Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*. İstanbul: İletişim.

Toska, Zehra; Çakır, Serpil vd (1993). *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*. İstanbul: Metis.

Van Os, Nicole A.N.M (2020) “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. C.1. İstanbul: iletişim. 335- 347

Zekiye (4 Kânunuevvel 1313). “Moda Hakkında Birkaç Söz”, *Hanımlara Mahsus Gazete*. 150: 4.

Zeyneb Sünbül (11 Eylül 1311). “[Başlıksız]”, *Hanımlara Mahsus Gazete*. 7: 2-4.